

СЕРЕДНІЙ КЛАС ЯК СОЦІАЛЬНА ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ

Політичні та економічні кризи, що відбуваються в Україні, починаючи з проголошення незалежності, спонукають до активізації наукових досліджень у напрямку формування теоретичних уявлень щодо пошуку конструктивних шляхів їх вирішення та попередження в майбутньому розвитку. Важливою складовою цих досліджень є визначення особливостей формування середнього класу як соціальної бази демократичних перетворень.

Стійкий розвиток України, за словами І. Юхновського, означає «усвідомлення та досягнення такого рівня культури, який визнає демократію єдино можливим державно-суспільним ладом; такого рівня освіти, за якого нація вирощуватиме сильних, життєрадісних, кваліфікованих спеціалістів; такої наукової і технологічної спроможності, яка забезпечує повну і безвідходну переробку природної сировини та одержання кінцевого продукту, конкурентоспроможного на внутрішньому і зовнішньому ринку; такого рівня життя та соціального забезпечення населення, який відповідає європейському рівню і за якого в Україні створюватиметься дедалі більше добре оплачуваних робочих місць; такого національного патріотизму, який спонтанно забезпечує державотворчу дисципліну і відданість Україні у всіх проявах її внутрішнього і зовнішнього життя; такої адміністративної і фінансової організації, яка усвідомлюється українським суспільством як чесна, надійна, справедлива і така, що відповідає європейським стандартам [11, с.9].

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що становлення незалежної української держави, демократизація суспільства вимагають конкурентоспроможності, яка має підтримуватися постійними інноваціями. Загальновідомо, що основним генератором та носієм демократії й інноваційного процесу у суспільстві є його середній клас. Система перехідного періоду пов'язана з цілісними змінами, які стосуються усіх сфер суспільних відносин. Одна з найголовніших соціальних проблем — розвиток середнього класу, що має стати кількісно переважаючим. Рівень життя середнього класу має бути таким же, як і в ЄС. Лише завдяки цьому українське суспільство може стати інноваційним.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану розвитку середнього класу в Україні. Оскільки панівний середній клас є основою стабільної справедливої держави, створення демократичної держави є співзвучним збільшенню кількості і благополуччя середнього класу в суспільстві. Цьому приділяється багато уваги в сучасних наукових працях.

Утвердження демократичної політичної системи неможливе без відповідних економічних передумов, а політичні рішення визначають ефективність функціонування економічної системи і зміни соціальної структури. У політології широко досліджується вплив рівня економічного

розвитку на виникнення і подальший розвиток демократії. (Гіпотеза Лернера-Ліпсета, згідно з якою успішне економічне зростання приводить до плюралізму та обумовлює виникнення демократичного політичного режиму[9, с.15].

В дослідженнях щодо формування середнього класу застосовуються різні методи: метод рівноважної і нерівноважної статистичної термодинаміки, метод машинного моделювання на потужних електронно-обчислювальних кластерах, аналіз розв'язків систем рівнянь балансу пропозиції і попиту та ін.[11, с.10]. За допомогою цих методів визначаються головні ознаки функціонування різних моделей суспільства.

Р. Даль пов'язував розвиток демократії з рівнем доходів населення, а С. Ліпсет, К. Сер та Д. Торрес дійшли висновку, що шанси для демократії зростають, знижуються та стабілізуються в залежності від рівня ВВП на душу населення. [9, с.15] Суспільство структурують в залежності від рівня доходів. Щоб жити, люди споживають певні продукти. Щоб кількість продуктів не зменшувалась, їх потрібно постійно виробляти. Отже, щоб жити, людство повинно постійно працювати. Якість та кількість виробленої продукції, організація праці є визначальними у житті суспільства. Залежно від купівельної спроможності члени суспільства поділяються на бідних, середній клас і дуже багатих - олігархів.

Бідними є сім'ї, які можуть купувати лише товари першої необхідності. Середній клас представлений сім'ями, які мають можливість повністю задовольняти попит на товари першої необхідності і купувати товари тривалого вжитку. Їх купівельна спроможність більша. Вони можуть забезпечити себе побутовою технікою, одержати і сплатити кредит на житло, автомобіль, а також спрямувати кошти на відпочинок, організацію праці, створення малих підприємств, накопичення заощаджень тощо. Згідно даних Eurostat, ТСН-Україна, Інститута соціології НАН України доля середнього класу від усього населення країни є 22,4%. З них своє житло мають 86,9%, авто- 63,7% , відпочивають за кордоном- 31,5%.

Олігархи мають можливість купити будь-які товари: коштовні речі, дорогі картини, дорогі автомобілі. Вони можуть будувати розкішні особняки, створювати капітал та великі підприємства тощо.

У кожному суспільстві існують усі три групи населення. Питання в тому, хто домінує і визначає суть, природу держави.

Як впливає з досліджень про фактичний розподіл доходів і багатства у державах сучасного світу та модельних розрахунків, існують дві моделі суспільства: бімодальне , в якому багато бідних, немає середнього класу і є певна кількість багатих людей, та унімодальне суспільство з домінуючим середнім класом, малою кількістю бідних і малою кількістю дуже багатих людей. Обидва розподіли економічного стану суспільства є динамічними, тобто такими, що змінюються з часом. Їх тривалість залежить від природи суспільства, а також від його самодисципліни, патріотизму, активного розуміння справедливості, своїх прав та обов'язків, рівня та сили звичаєвих законів, якості законодавчої та виконавчої влади, вміння засвоювати і

використовувати інформацію, рівня освіченості і професіоналізму, здоров'я нації, вміння співіснувати з природою тощо. «Було б неправильним, якщо б сучасний світ відводив занадто важливу роль тільки одній економіці, і ставив усі інші аспекти людської діяльності, такі як культура, освіта, техніка і політика, в повну залежність від неї» [2, с. 120].

Картину реального розподілу суспільства можна проілюструвати на прикладі колишнього СРСР та Росії. В Радянському Союзі ціни вважалися фіксованими, основним показником доходів була зарплата. Середнього класу не існувало. До багатих входили працівники торгівлі, науки, культури, офіцери. Стан економічного розподілу у сучасній Росії не дуже змінився. «Сучасна Росія характеризується також бімодальною моделлю, у якій більшим, ніж у 1995 році, є значення мінімальної зарплати, кількість багатих громадян має розміри доходів, що простягаються від величини порядку 100 тис. дол. до 300 млн. дол. Та є розподіл багатства серед 30 найбагатших сімей Росії, статки кожної з них оцінюється у мільярди доларів». [11, с.10]

Економічна структура суспільства в Україні така ж, як і в Росії. На протигагу Росії і Україні, середні зарплати у країнах ЄС на порядок вищі.

Існує тісний зв'язок між попитом на товари, що ілюструє розподіл населення за багатством (чи доходами), та державною політикою. Одним із лейтмотивів діяльності суб'єктів суспільства з ринковою економікою є одержання прибутку. Прибуток власника залежить здебільшого від кількості виробленої та проданої продукції, від ціни продукції та її собівартості, від витрат на задоволення особистих потреб. Ціни на товари першої необхідності без державного втручання завжди будуть тільки зростати. Це справедливо і для бімодального суспільства, і для унімодального, що підтверджується як історією людства, так і результатами математичних досліджень. Проте певна відмінність процесів зростання ціни на товари першої необхідності в унімодальному та бімодальному суспільствах таки існує. В унімодальному суспільстві переважна більшість населення має можливість повністю задовольняти свій попит на товари першої необхідності. Види та якість цих товарів стандартизовані, а ціни мають певне постійне контрольоване зростання у часі. Відповідно до цього і розвивається стаціонарне виробництво товарів першої необхідності.

У бімодальному суспільстві середні ціни на товари першої необхідності швидко зростають, а після певного сповільнення, мають додаткову тенденцію зростання відповідно до купівельної спроможності багатого прошарку населення. При цьому спостерігається різка диференціація асортименту товарів першої необхідності. Регулюючі дії держави стикаються з нестандартною протидією ринку. В результаті формується широкий спектр якості товарів першої необхідності — від дешевих низької якості, доступних більшості бідного населення, до дорогих товарів високої якості і дуже дорогих, які доступні лише багатому населенню.

В обох типах економічного стану суспільства максимальний прибуток у торгівлі товарами першої необхідності досягається за гранично високої ціни. Тому в усіх країнах світу зростання цін обмежують. Держава регулює ціни

на хліб, молоко, транспорт, газ, електроенергію, комунальні послуги тощо. Використовуються як економічні заходи (дотації, пільгове оподаткування), так і адміністративні (обмеження цін, антимонопольні закони і та ін.).

Що ж до цін на товари тривалого вжитку, то їх рівні істотно різняться залежно від типу суспільства.

Подібна сучасна ситуація і в Україні, де ціни на товари тривалого вжитку є вищими, ніж у ЄС, і набагато вищими, якщо порівняти їх із доходами тих членів українського суспільства, які, згідно зі світовою класифікацією, мали б належати до середнього класу. Особливе становище складається в бімодальному суспільстві в галузі сільського господарства. Розрахунки показують, що система прямує до розвитку високопродуктивних господарств латифундистів і до натурального господарства переважної більшості сільського населення. Середній клас в особі, наприклад, фермерства, зникає. Ціни на потрібні фермерам товари перебувають не в області цін європейського середнього класу фермерів, а зсунуті в область купівельних можливостей латифундистів, тобто є значно вищими.

Той чи інший розподіл суспільства виникає залежно від умов, за яких відбуваються ділові трансакції, що полягають в обміні частинами багатства між контактуючими суб'єктами-агентами. Розглядалися комп'ютерні моделі, в яких взаємодіяли від десяти до ста тисяч агентів, між якими відбувалися випадкові трансакції (передачі) капіталів.

Спочатку всі агенти мали однаковий рівень багатства, однак унаслідок взаємодій його розподіл змінювався. «Після проходження 100 млн. трансакцій (в середньому 1000-10000 контактів на кожного агента) виникали певні стаціонарні стани у кінцевому розподілі багатства (доходів). Кінцеві результати залежали від умов, за яких ці трансакції відбувалися.» [11, с.10]

Спершу розглядалися умови, що виникають у рамках ліберальної демократії. Припускалося, що багатство кожного агента може збільшитися або зменшитися залежно від того, вдалі чи ні угоди він укладає. Припускалося, що під час взаємодії кожен з агентів має однакові шанси перемогти чи зазнати поразки. А максимальне багатство, яке може переміститися від одного агента до іншого під час простої трансакції, обмежене певною часткою багатства біднішого з двох агентів. Передбачалося також, що частина багатства, яка переміщується від одного агента до іншого у простій трансакції, змінюється в межах від 0 до 5,0% багатства біднішого з агентів. Уже після проходження 1 млн. трансакцій встановлювався новий стаціонарний розподіл багатства між агентами. Він виглядає так: основна маса населення стає бідною, багатство зосереджується в руках невеликої групи олігархів.

З цього випливає, що за умов рівних можливостей і випадковостей ринку відбувається різка зміна початкового розподілу багатства (коли всі є однаково багатими) до кінцевого розподілу (переважна більшість бідних, немає середнього класу, невеликий максимум числа багатих). Система стає нестабільною, все закінчується революцією з насильницьким розподілом майна. У випадку України це означало б появу ситуації, аналогічної більшовицькому перевороту 1917 року.

Були прораховані й моделі, що ведуть до бажаного розподілу: мало бідних, мало дуже багатих, основна частина населення – це середній клас. Однак перш ніж розповісти про рекомендації, що випливають із такого моделювання, кілька міркувань. У суспільстві відбувається постійний обмін продуктами праці. Робітники продають своє вміння переробляти щось менш потрібне у щось більш потрібне, селяни – своє вміння одержати урожай, вчителі – вміння передавати знання, вчені – вміння створювати знання, інженери – вміння створювати пристрої, лікарі – вміння вилікувати хвороби, урядовці – вміння управляти державою тощо.

Різні види праці необхідні суспільству. Демократія означає повагу до всіх видів діяльності. Але суспільство не може бути ліберальним. Аби середній клас став панівним, держава має запровадити одне незмінне правило: у діловому контакті біднішого і багатшого агентів бідніший має мати більший шанс одержати добру угоду (правило 1). Ці результати машинних експериментів є принципово важливими. Існує ще одне принципове питання. Наскільки стійким у часі є розподіл населення за багатством. Або, іншими словами, які ж іще є додаткові умови існування панівного середнього класу?

Їх можна сформулювати так: контактувати мають усі з усіма (правило 2). Контакти лише між представниками відокремленої групи (багаті з багатими, бідні – з бідними, середній клас – із середнім класом) призводять до зникнення середнього класу і переходу до ситуації, коли багато бідних і олігархів, що, веде до революції та насильницького перерозподілу майна.

Що це означає? Суспільство має утримуватися від пропаганди і сприяння створенню закритих зібрань для вибраних – як серед бідної частини населення, середнього класу, так і серед олігархів. Контактувати мають усі з усіма. Закони — однакові для всіх. Як довго триватиме перехідний процес від суспільства типу того, що існує нині в Україні до «нормального» суспільства з середнім класом? Виходячи з результатів моделювання, якщо жорстко дотримуватися тільки правил 1 і 2, для створення середнього класу потрібно три-чотири роки чіткого, послідовного здійснення політики. Якщо ж ускладнити умови експерименту, це було б рівнозначно термінові близько 30 років.

Розглянемо економічні аспекти формування середнього класу в Україні. У нових умовах незалежної держави Україна починала еволюцію свого економічного стану суспільства з бімодального устрою радянського типу. Із суперзакритої держави у складі СРСР до 1990 року вона стає супервідкритою до капіталістичного світу після проголошення незалежності у 1991 році.

На початку 90-х років минулого століття відбувається масове вивезення товарних мас з України за кордон, що призвело до збіднення товарних запасів на її теренах. Наплив виробів електроніки, автомобілів, іншої техніки, медикаментів з-за кордону, спричинений низьким рівнем якості таких товарів українського виробництва, призвів до галопуючої інфляції. В результаті відбулася масова втрата обігових коштів у переробній галузі і побутовій

сфері. Україна перейшла на закупівлю і використання європейського секонд-хенду. Умови конкурентоспроможності вітчизняної продукції за низького рівня технології виробництва мали наслідком повально низькі зарплати і винагороди. І як результат – масовий виїзд працездатного населення за кордон.

Політика держави протягом років політичної нестабільності, виборчих авантур зводилася до підтримки найбідніших. Вона не могла змінити бімодального характеру економічного стану суспільства. Змінювалася лише одиниця виміру багатства – мінімальна зарплата. І майже синхронно зростала ціна на продукти першої необхідності. Ущільнювалася шкала заробітних плат, чим порушувався закон вартості праці.

Панівний середній клас, якби він створився, є самоузгодженою самоутримуючою частиною більшості українського суспільства. З економічного погляду, в такому суспільстві врівноважуються пропозиція і попит, із соціального – забезпечується справедлива оцінка вартості праці (шкала зарплат виражає справедливу винагороду громадян залежно від кількості і якості вкладеної праці); з політичного — таке суспільство є відкритою, комунікабельною демократією, конкурентоспроможним із зовнішнім світом.

Усі ці ознаки характеризують сутність середнього класу. Нині в Україні ціни на товари тривалого вжитку відповідають платоспроможності багатих людей. Ці ціни є значно вищими, ніж мали б бути, якби в державі панував середній клас.

Завдання: визначити шляхи зростання чисельності середнього класу, тенденції економічної політики.

Стимулювання власного виробництва товарів і послуг, конкурентоспроможних за якістю і ціною продукції, що відповідають купівельній спроможності середнього класу, є життєво важливим, зокрема у сільськогосподарській галузі. Слід сприяти розвитку фермерських господарств. Треба відродити клас «куркулів» і «середняків», так жакливо винищений тоталітарним режимом минулого.

Панування середнього класу має бути закріплене відповідними законами, постановами і звичаєвими заходами. Бо, згідно з результатами комп'ютерного моделювання, якщо в суспільстві з панівним середнім класом допустити лібералізм вільного ринку, то в результаті система скочується до бімодального суспільства, де переважна більшість населення – бідні, а переважна маса багатства зосереджується в руках невеликої групи олігархів.

Отже, що потрібно, аби забезпечити панівне становище в суспільстві середнього класу? Для початку розглянемо проблему попиту майбутнього середнього українця.

Які доходи і які статті витрат повинен би мати середній українець, щоб бути подібним до середнього європейця? За орієнтир було взято споживання середнього жителя Австрійської Республіки. За вихідну точку взято дані 2005 року, в яких кошти 286 грн./місяць, що їх середній українець витрачає

на їжу, становили б не 59% його споживчих витрат (середня зарплата за 2005 рік становила 806,18 грн./місяць, середня зарплата-нетто – 685 грн./місяць, середні споживчі витрати – 488 грн./місяць), а 12,5%, як в Австрії.

А далі, згідно з процентними оцінками витрат середнього австрійця, мали б бути розраховані інші споживчі витрати для українця. З яких випливає, що споживчі витрати українця, що належить до середнього класу, мали б становити у 2005 році 2290 грн./місяць, середня зарплата-нетто (на руки) – 2473 грн., а з урахуванням податків – 3298 грн./місяць.

Маємо вражаючу різницю між споживанням дорослої людини в Україні і в Австрії. В Україні вона належить до класу бідних, в Австрії – до середнього класу.

Найбільш різючі відмінності не тільки у відсотках витрат на продукти харчування. Графа «Транспорт» означає для австрійського чоловіка придбання та ремонт автомобіля, для українця – витрати на громадський транспорт. Зауважимо, що автомобіль для європейця набагато дешевший, ніж в Україні для українця. На відпочинок і культуру австрієць витрачає у 20 разів більше коштів, ніж українець.

Спираючись на таке зіставлення, нескладно розрахувати, як має виглядати споживання середнього українця у суспільстві з панівним середнім класом. Проте слід мати на увазі, що й 80% харчових продуктів, одягу і взуття, меблів і предметів побуту, медичних та освітніх послуг, послуг відпочинку, культури має вироблятися (надаватися) в Україні тим же середнім класом. Це стосується і виробництва у деревообробній, будівельній, машинобудівній та приладобудівній галузях.

Майже половину середнього класу в державах ЄС становлять працівники освіти, медицини, культури, офіцери, працівники державних служб. Усі вони фінансуються з державного бюджету. В ЄС їхні зарплати дорівнюють за величиною середнім зарплатам у державі. У випадку України це мало б бути 3300 грн./міс. Проте в біомодальній ЕСС, яка є нині в Україні вони належать до бідних.

Зарплати бюджетників необхідно збільшити, навіть за рахунок емісії грошей, якщо грошей в бюджеті на це не вистачатиме. І, в результаті, за своїми доходами вони мають в ЕСС розміститися у середньому класі. Потрібно запровадження прогресивного податку на доходи громадян і юридичних осіб, а також податку на нерухоме майно.

Має зазнати змін і сама ідеологія суспільного розвитку. Лозунг «Соромно бути бідним» краще замінити лозунгами «Соромно багатому просити освіти для своїх дітей у бідного вчителя, лікувати себе і свою сім'ю у бідного лікаря, дивитися спектаклі у театрі, де грають бідні артисти, вимагати захисту свого майна і родин у бідних офіцерів, оформляти свої справи у бідних чиновників, будувати будинок силами бідних будівельників, замовляти меблі, шити одяг у бідних майстрів»[11, с.11].

Навняність у суспільстві відокремлених контактів багатих з багатими, середніх із середніми, бідних із бідними призводять до створення такої економічної структури суспільства, в якій переважна більшість населення

стає бідною. Така система скочується до революційної ситуації. Створення панівного середнього класу в Україні – найважливіше стратегічне завдання держави. Воно розраховане на роки. Проте за нього слід братися свідомо, послідовно і безкомпромісно.

1. Гарантії виборчих прав громадян та демократичного характеру управління виборчим процесом. Збірник матеріалів науково-практичної конференції.-К.:Міленіум, 2003. – 92 с. **2.** Избери жизнь. Диалог Арнольда Тойнби и Дайсаку Икеды.-М.:МГУ, 2007. – 448 с. **3.** Кроки до громадянського суспільства. Науковий альманах. За ред. Рубцова В.П. та ін. – К.: Українська Всесвітня Координаційна Рада, 2006. – 300 с. **4.** Опитування громадської думки. Посібник для журналістів і політиків. –К.: Фонд демократичні ініціативи, 2005. – 87 с. **5.** Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії. Монографія/ За заг. ред. д-ра істор. наук, проф.. А.І. Кудряченка. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2007. **6.** Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX столетия.-М.: -РОССПЭН, 2003. – 368 с. **7.** Багмет М.О. До питання про формування політичної нації. Наукові праці МДГУ ім. П.Могили. Науково-методичний журнал.Т.22, вип.9, 2002,- С.37. **8.** Коваленко В.И. Проблемы трансформирующейся демократии в условиях новых вызовов.//Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки.-2007.-№2.-С.4-11. **9.** Липсет С.М., Сен К.-Р.,Торрес Д.Ч. Сравнительный анализ социальных условий необходимых для становления демократии.// Международный журнал социальных наук. – 1993. – № 3. **10.** Сіленко А.О., Меркотан К.П. Труднощі та суперечності становлення демократичної політичної системи України // Віче. – 2007. – № 16. – С.27-30. **11.** Юхновський І. Україна перебуває на стадії усвідомлення своєї незалежності. // Дзеркало тижня. – 2007. – № 2. – С.8-11.